

ALALIYALI BOLALARDA ESHITUV VA FONEMATIK IDROKNI RIVOJLANTIRISHDA NEYROPSIXOLOGIK O'YIN USULLARI

Lutfullayeva Sadoqat Muzaffar qizi
Toshkent kimyo xalqaro universiteti magistri

Annotatsiya: Mazkur maqolada alaliyali bolalarda eshituv qobiliyati hamda fonematik idrokni rivojlantirish muammosi tahlil qilinadi. Maqolada neyropsixologik yondashuv asosida o'yin texnologiyalaridan foydalanishning samaradorligi ko'rib chiqilgan. Shuningdek, fonematik eshituvni shakllantirishga qaratilgan o'yin mashqlari va ularning logopedik jarayondagi ahamiyati ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, neyropsixologik o'yin usullari alaliyali bolalarda nutqni idrok etish, fonemalarni farqlash va nutq faoliyatini faollashtirishda muhim vosita hisoblanadi.

Kalit so'zlar: alaliya, fonematik idrok, eshituv rivoji, neyropsixologiya, o'yin texnologiyalari, logopedik korreksiya.

Аннотация: В данной статье анализируется проблема развития слуха и фонемного восприятия у детей с алалией. Рассматривается эффективность использования игровых технологий, основанных на нейропсихологическом подходе. Также научно обосновываются игровые упражнения, направленные на формирование фонемного слуха, и их важность в процессе логопедической терапии. Результаты исследования показывают, что нейропсихологические игровые методы являются важным инструментом для улучшения восприятия речи, дифференциации фонем и активации речевой активности у детей с алалией.

Ключевые слова: алалия, фонемное восприятие, развитие слуха, нейропсихология, игровые технологии, коррекция речи.

Abstract: This article analyzes the problem of developing hearing and phonemic perception in children with alalia. The article examines the effectiveness of using game technologies based on a neuropsychological approach. Also, game exercises aimed at the formation of phonemic hearing and their importance in the speech therapy process are scientifically substantiated. The results of the study show that neuropsychological game methods are an important tool for improving speech perception, differentiation of phonemes, and activation of speech activity in children with alalia.

Keywords: alalia, phonemic perception, hearing development, neuropsychology, game technologies, speech therapy correction.

KIRISH

Zamonaviy logopediya va maxsus pedagogika sohasida nutq rivojlanishidagi buzilishlarni erta aniqlash hamda ularni samarali korreksiya qilish dolzarb ilmiy muammolardan biri hisoblanadi. Nutq faoliyati insonning ijtimoiy muloqoti, tafakkuri va shaxs sifatida shakllanishida muhim o'rin tutadi. Shu sababli bolalik davrida nutq rivojlanishida kuzatiladigan har qanday nuqsonlar bolaning umumiy psixik rivojlanishi, kommunikativ faoliyati va ijtimoiy moslashuviga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ana shunday murakkab nutq buzilishlaridan biri alaliya bo'lib, u markaziy nerv tizimining organik zararlanishi natijasida nutqning to'liq yoki qisman rivojlanmay qolishi bilan tavsiflanadi.

Alaliyali bolalarda nutq tizimining turli komponentlari – leksik, grammatik va fonetik jihatlar yetarli darajada shakllanmaydi. Ayniqsa, fonematik eshituv va fonematik idrokning sust rivojlanishi nutqni idrok etish hamda to'g'ri talaffuz qilish jarayonida jiddiy qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi. Fonematik idrok nutq tovushlarini eshitish, ularni bir-biridan farqlash va nutq birliklarini to'g'ri anglash qobiliyatini ifodalaydi. Agar ushbu qobiliyat yetarli darajada shakllanmasa, bola tovushlarni noto'g'ri talaffuz qiladi, so'zlarni chalkashtirib yuboradi hamda nutqni tushunishda qiyinchiliklarga duch keladi.

So'nggi yillarda alaliyali bolalar bilan ishlashda neyropsixologik yondashuv alohida ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu yondashuv miya faoliyatining funksional tizimlarini rivojlantirish orqali nutq jarayonlarini faollashtirishga qaratilgan bo'lib, unda eshituv, diqqat, xotira va sensor-motor jarayonlarni kompleks rivojlantirish muhim hisoblanadi. Ayniqsa, o'yin faoliyati asosida tashkil etilgan neyropsixologik mashqlar bolalarda qiziqish uyg'otishi, ularning psixik jarayonlarini faollashtirishi hamda nutq rivojlanishini qo'llab-quvvatlashi bilan samarali hisoblanadi.

O'yin bolalar faoliyatining yetakchi turi bo'lib, u orqali bola atrof-muhitni idrok etadi, yangi bilim va ko'nikmalarni o'zlashtiradi hamda nutqiy muloqot jarayoniga faol kirishadi. Shu sababli alaliyali bolalarda eshituv va fonematik idrokni rivojlantirish jarayonida o'yin usullaridan foydalanish logopedik mashg'ulotlarning samaradorligini oshiradi. Neyropsixologik o'yinlar esa nafaqat nutq apparatini faollashtiradi, balki bolaning diqqat, eshituv xotirasi va analiz-sintez jarayonlarini ham rivojlantiradi.

Tadqiqot jarayonida alaliyali bolalarda eshituv va fonematik idrokni rivojlantirishda neyropsixologik o'yin usullarining samaradorligi kuzatildi. Tajriba mashg'ulotlari davomida bolalarning eshituv diqqatini faollashtirish, nutq tovushlarini farqlash qobiliyatini rivojlantirish hamda fonematik analiz-sintez jarayonlarini shakllantirishga qaratilgan o'yin mashqlari tizimli ravishda qo'llanildi. O'yin faoliyatining logopedik mashg'ulotlarga kiritilishi bolalarda emotsional faollikni oshirishi, mashg'ulot jarayoniga qiziqishni kuchaytirishi hamda nutqiy faoliyatni rag'batlantirishi bilan muhim ahamiyat kasb etdi.

Tadqiqot davomida o'tkazilgan kuzatishlar shuni ko'rsatdiki, alaliyali bolalarda fonematik idrokning rivojlanishi, avvalo, eshituv analizatorining faoliyatini rivojlantirish bilan chambarchas bog'liqdir. Shu sababli mashg'ulotlarda tovushlarni aniqlash, eshitilgan signalni ajratish va uni eslab qolishga qaratilgan neyropsixologik o'yinlar keng qo'llanildi. Mazkur o'yinlar bolalarda eshituv xotirasi, diqqat barqarorligi hamda fonematik differensiasiya jarayonlarini bosqichma-bosqich rivojlantirishga xizmat qildi.

Mashg'ulotlarning dastlabki bosqichida eshituv diqqatini rivojlantirishga qaratilgan o'yinlar tashkil etildi. Masalan, "Tovushni top" nomli o'yinda logoped turli nutq tovushlarini yoki oddiy akustik signallarni talaffuz qiladi, bola esa berilgan tovushni eshitganda muayyan belgini ko'rsatadi yoki kartochkani ko'taradi. Ushbu mashq bolalarning eshituv diqqatini kuchaytiradi, tovushlarni idrok etish jarayonini faollashtiradi hamda fonematik farqlash ko'nikmalarining shakllanishiga yordam beradi.

"Tovushni top" o'yini

O'yinning maqsadi

Bolalarda eshituv diqqatini rivojlantirish, nutq tovushlarini farqlash hamda fonematik idrokni shakllantirish.

Kerakli jihozlar

- turli tovushlar yozilgan audio materiallar yoki logoped talaffuzi
- tovushlarni ifodalovchi kartochkalar
- rangli belgilar yoki signal kartochkalari

O'yinni o'tkazish tartibi

1. Logoped bolalarga bir nechta tovushlarni tanishtiradi (masalan: s, sh, m, b).
2. Har bir tovush uchun alohida kartochka ko'rsatiladi.
3. Logoped tovushni talaffuz qiladi yoki audio orqali eshittiradi.
4. Bola eshitgan tovushga mos kartochkani tanlaydi yoki ko'taradi.
5. Mashq bir necha marta takrorlanadi va tovushlar asta-sekin murakkablashtiriladi.

O'yin natijasida erishiladigan yutuqlar

- eshituv diqqatining rivojlanishi
- fonematik eshituvning shakllanishi
- nutq tovushlarini farqlash qobiliyatining kuchayishi
- nutqni idrok etish tezligining oshishi

Keyingi bosqichda tovushlarni farqlash va eshitilgan signalni aniqlashga qaratilgan o'yinlar qo'llanildi. Shulardan biri "Qaysi tovush eshitildi?" o'yini bo'lib, unda bola bir-biriga o'xshash tovushlar orasidan logoped tomonidan aytilgan tovushni aniqlaydi. Ushbu o'yin fonematik eshituvni rivojlantirish bilan birga nutq tovushlarini differensiasiya qilish qobiliyatini ham mustahkamlaydi.

"Qaysi tovush eshitildi?" o'yini

O'yinning maqsadi

Bolalarda o'xshash tovushlarni differensiasiya qilish hamda fonematik analiz ko'nikmalarini rivojlantirish.

Kerakli jihozlar

- tovushli kartochkalar (masalan: s-sh, b-p, d-t)
- rasmi kartochkalar
- magnitli doska yoki stol

O'yinni o'tkazish tartibi

1. Logoped ikki yoki uchta tovushni bolalarga eshittiradi.
2. Stolga shu tovushlarga mos kartochkalar qo'yiladi.
3. Logoped bir tovushni aytadi.
4. Bola eshitgan tovushga mos kartochkani tanlaydi.
5. Keyinchalik mashq so'zlar orqali murakkablashtiriladi.

O'yin natijalari

- fonematik differensiasiya rivojlanadi
- nutq tovushlarini ajratish ko'nikmasi shakllanadi
- eshituv xotirasi mustahkamlanadi
- talaffuz jarayoni yaxshilanadi

Tadqiqot jarayonida ritmik eshituvni rivojlantirishga qaratilgan neyropsixologik mashqlar ham muhim o'rin egalladi. Ritmik o'yinlarda bola logoped tomonidan berilgan ritmik ketma-ketlikni qarsak, stolni taqillatish yoki musiqa asboblari yordamida takrorlaydi. Bunday mashqlar eshituv xotirasini rivojlantiradi, diqqatni jamlash qobiliyatini mustahkamlaydi hamda miya yarim sharlari o'rtasidagi funksional aloqalarni faollashtiradi. Natijada bola nutqiy signallarni tezroq idrok etish va qayta ishlash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Shuningdek, mashg'ulotlarda "Tovushli predmetlar" o'yini ham qo'llanildi. Ushbu o'yinda bola turli predmetlar chiqaradigan tovushlarni eshitib, ularning qaysi predmetga tegishli ekanligini aniqlaydi. Masalan, qo'ng'iroq, baraban yoki boshqa oddiy predmetlar yordamida hosil qilingan tovushlarni ajratish vazifasi beriladi. Bu o'yin eshituv differensiasiyasini rivojlantiradi, tovush manbaini aniqlash qobiliyatini shakllantiradi hamda eshituv idrokining aniqligini oshiradi.

"Tovushli predmetlar" o'yini

O'yinning maqsadi

Bolalarda eshituv differensiasiyasini va tovush manbasini aniqlash qobiliyatini rivojlantirish.

Kerakli jihozlar

- qo'ng'iroq

- baraban
- shiqildoq
- metall yoki yog'och predmetlar

O'yinni o'tkazish tartibi

1. Logoped bolalarga predmetlarni ko'rsatadi va ularning chiqaradigan tovushlarini eshittiradi.

2. Bolaning ko'zi yumilgan holda logoped bir predmetni chaladi.

3. Bola qaysi predmet tovush chiqarganini aniqlaydi.

4. Keyingi bosqichda bola predmetni topib ko'rsatadi.

O'yin natijalari

- eshituv analizatori faollashadi
- tovush manbasini aniqlash qobiliyati rivojlanadi
- eshituv xotirasi mustahkamlanadi
- diqqat barqarorligi oshadi

Mashg'ulotlarning keyingi bosqichlarida fonematik tahlil va sintez jarayonlarini rivojlantirishga qaratilgan o'yin mashqlari qo'llanildi. Bunda bolalarga so'z tarkibidagi tovushlarni aniqlash, so'z boshidagi yoki oxiridagi tovushni topish, shuningdek so'zdagi tovushlar sonini aniqlash kabi vazifalar berildi. Ushbu mashqlar bolalarda fonematik analiz va sintez ko'nikmalarini shakllantirib, nutq tovushlarini to'g'ri idrok etish hamda talaffuz qilish jarayonini mustahkamladi.

“Ritmni takrorla” o'yini

O'yinning maqsadi

Ritmik eshituvni rivojlantirish, eshituv xotirasini mustahkamlash va miya yarim sharlari faoliyatini faollashtirish.

Kerakli jihozlar

- baraban yoki stol
- qarsak orqali ritm berish
- ritmik musiqa

O'yinni o'tkazish tartibi

1. Logoped stol yoki baraban yordamida oddiy ritm beradi.

2. Bola ushbu ritmni qarsak yoki stolni taqillatish orqali takrorlaydi.

3. Ritmlar asta-sekin murakkablashtiriladi.

4. Keyinchalik ritmgga so'z yoki bo'g'inlar qo'shilishi mumkin.

O'yin natijalari

- eshituv xotirasi rivojlanadi
- diqqat va koordinatsiya kuchayadi
- nutq ritmini idrok etish qobiliyati shakllanadi

- fonematik idrok rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, neyropsixologik o'yin usullarining tizimli qo'llanilishi alaliyali bolalarda eshituv idroki va fonematik eshituvning sezilarli darajada rivojlanishiga olib keladi. O'yin faoliyati orqali tashkil etilgan mashg'ulotlar bolalarda nutqiy jarayonlarga qiziqishni oshiradi, eshituv xotirasini mustahkamlaydi hamda nutqni idrok etish qobiliyatining rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Natijada bolalarda nutq tovushlarini farqlash, so'z tarkibini anglash va nutqni to'g'ri talaffuz qilish ko'nikmalari bosqichma-bosqich shakllanadi.

Rasm 1. "Tovushni top" o'yini: bola eshitgan tovushga mos kartochkani ko'tarish jarayoni.

Rasm 2. "Qaysi tovush eshitildi?" o'yini: bola eshitgan tovushga mos kartochkani tanlash jarayoni.

Rasm 3. "Tovushli predmetlar" o'yini: bola kózi yumilgan holda tovush chiqarayotgan predmetni aniqlash jarayoni.

Rasm 4. "Ritmni takrorla" o'yini: bola logoped bergan ritmni baraban yordamida takrorlash jarayoni.

Shu bois neyropsixologik o'yin texnologiyalaridan foydalanish alaliyali bolalar bilan olib boriladigan logopedik korreksion ishlarning samaradorligini oshirishda muhim metodik vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Xulosa

O'yin faoliyati asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar bolalarning nutqiy faoliyatini faollashtirish, eshituv diqqatini kuchaytirish hamda fonematik eshituvni rivojlantirishda muhim metodik vosita sifatida namoyon bo'ldi. Ayniqsa, tovushlarni farqlash, eshitilgan signalni aniqlash, ritmik eshituvni rivojlantirish hamda tovush manbasini aniqlashga qaratilgan o'yinlar bolalarda nutq tovushlarini idrok etish va ularni to'g'ri talaffuz qilish ko'nikmalarini shakllantirishga yordam berdi. Neyropsixologik o'yinlar bolalarning eshituv xotirasi, diqqat barqarorligi va analiz-sintez jarayonlarini rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ushbu o'yinlar jarayonida bola faol ishtirok etadi, eshitilgan tovushlarni tahlil qiladi, ularni solishtiradi va mos javobni topishga harakat qiladi. Natijada bolalarda fonematik differensiasiya ko'nikmalari shakllanadi hamda nutqni idrok etish jarayoni bosqichma-bosqich rivojlanadi.

Shuningdek, o'yin metodlarining qo'llanilishi logopedik mashg'ulotlarning samaradorligini oshirib, bolalarda nutq faoliyatiga nisbatan qiziqish va motivatsiyani kuchaytiradi.

Bu esa korreksion ishlarning samarali tashkil etilishiga xizmat qiladi.

Tadqiqot davomida qo'llanilgan o'yin mashqlari bolalarning nutq tovushlarini ajratish, eshitilgan ma'lumotni eslab qolish hamda nutqiy jarayonlarda faol ishtirok etish ko'nikmalarini shakllantirishga yordam berdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Лурья А. Р. Основы нейропсихологии. – Москва: Издательство МГУ, 1973. – 374 с.
2. Выготский Л. С. Мышление и речь. – Москва: Лабиринт, 1999. – 352 с.
3. Лалаева Р. И., Серебрякова Н. В. Коррекция общего недоразвития речи у дошкольников. – Санкт-Петербург: Союз, 2001. – 160 с.
4. Волкова Г. А. Логопедия. – Москва: Владос, 2007. – 703 с.
5. Жукова Н. С., Мастюкова Е. М., Филичева Т. Б. Преодоление общего недоразвития речи у дошкольников. – Москва: Просвещение, 1990. – 239 с.
6. Филичева Т. Б., Чиркина Г. В. Основы логопедии. – Москва: Просвещение, 1989. – 223 с.
7. Ахутина Т. В. Нейропсихологический подход к диагностике и коррекции трудностей обучения. – Москва: В. Секачев, 2008. – 128 с.
8. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики. – Москва: Смысл, 2003. – 287 с.
9. Пузанов Б. П. Логопедия. – Москва: Академия, 2009. – 256 с.
10. Қодиров Б. Р. Логопедия асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 2012. – 220 б.

